

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาการ ท่องเที่ยวโดยชุมชน: กรณีศึกษา ชุมชนป่าชายเลนแห่งหนึ่ง ในจังหวัดแถบภาคใต้

วิภาภรณ์ เครือจันทร์^๑ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม^๒

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และการพัฒนาแนวทางการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ให้คณะกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา และวางแผนยุทธศาสตร์ร่วมกัน ผ่านกระบวนการสนทนากลุ่ม การประชุมเชิงปฏิบัติการ และการสัมภาษณ์เชิงลึก ผลการวิจัยพบว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชนแห่งนี้มีการสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ดึงดูดใจ คือ สปาโคลน การปลูกป่าชายเลน และอาหารทะเลสดในชุมชน ปัญหาสำคัญในการบริหารจัดการ ได้แก่ ขาดการวางแผนงาน ขาดการจัดโครงสร้างองค์การที่ชัดเจน และการมีส่วนร่วมของชุมชนจำกัด ผู้เข้าร่วมได้กำหนดแนวทางการพัฒนา 5 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและพัฒนาศักยภาพของบุคลากรการท่องเที่ยวโดยชุมชน 2) การพัฒนาสินค้าชุมชน และกิจกรรมการท่องเที่ยว 3) สร้างความร่วมมือในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน 4) ส่งเสริมการตลาดเชิงรุกด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน และ 5) การสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนและภาคีเครือข่าย

คำสำคัญ : การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม, การพัฒนาชุมชน

^๑ นักศึกษาปริญญาโท คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ Email: jeab4mant@gmail.com

^๒ ศาสตราจารย์ประจำ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

วันที่รับบทความ: 21 เมษายน 2564 วันที่แก้ไขบทความ: 11 มิถุนายน 2564 วันที่ตอบรับบทความ: 23 มิถุนายน 2564

A Participatory Action Research for Community-Based Tourism Development: A Case Study of Mangrove Forest Community in the South

Wipaporn Kruejan^a Somsak Samukkethum^b

Abstract

The objectives of this research article are to study problems and obstacles in managing community-based tourism (CBT) and guidelines for sustainable development. The method of participatory action research is used through community Based Tourism Committee and those involved in community-based tourism management participation in analyzing problems and formulating a strategic plan. together through the group discussion process workshop and in-depth interviews. The research found that the attractive activities of this CBT includes mud spa, mangrove planting, and fresh seafood. The management problems of the CBT are comprised of lack of planning, lack of clear organizational structure, and limited community participation. The team of participants jointly formulated five strategic issues for development – including 1) developing management system and developing staffs' capabilities, 2) developing community goods and tourism activities, 3) creating cooperation for management of the CBT, 4) promoting proactive marketing of the CBT, and 5) creating relationship within community and with their networks.

Keywords: community-based tourism, participatory action research, community development

^a Master's Student, School of Social and Environmental Development, National Institution of Development Administration, Email: jeab4mant@gmail.com

^b Professor, School of Social and Environmental Development, National Institution of Development Administration

Received: 21 April 2021 Revised: 11 June 2021 Accepted: 23 June 2021

บทนำ

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (community-based tourism – CBT) ถือเป็นประเด็นใหม่ที่เกิดขึ้นหลังวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 โดยวิกฤติในครั้งนั้นส่งผลให้คนว่างงานจำนวนมาก รัฐบาลในขณะนั้นได้กำหนดให้การท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนหลักทางเศรษฐกิจ และมองว่าการส่งเสริม CBT จะทำให้คนมาท่องเที่ยวในชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่เศรษฐกิจท้องถิ่น โดยคนในชุมชนมีงานทำที่หลากหลาย อาทิ ประกอบการโฮมสเตย์ ร้านอาหาร เป็นมัคคุเทศก์ เป็นต้น (Institute of Community-Based Tourism, 2017) นับจากนั้นเป็นต้นมากระแสการท่องเที่ยวเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในชุมชนท้องถิ่น โดยการท่องเที่ยวได้ขยายมาสู่วิถีชีวิตของชุมชนมากขึ้นและนักท่องเที่ยวเองก็ได้ให้ความสำคัญกับการสัมผัสวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น ส่งผลให้ชุมชนหลายแห่งนำการท่องเที่ยวมาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน (Development Administration Organization for Sustainable Tourism in Special Areas, 2018)

หัวใจสำคัญของ CBT คือ การมุ่งพัฒนาคนในชุมชน ซึ่งไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการสร้างศักยภาพของคนในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว พร้อมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญา/วัฒนธรรมชุมชน ด้วยเหตุนี้ CBT จึงถือเป็นอุตสาหกรรมแห่งความหวัง ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ส่งผลให้มีการลงทุน การจ้างงานและการสร้างรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็อาจส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของสถานที่นั้น ๆ เช่นกัน หากไม่มีการจัดการท่องเที่ยวที่ดีพอ เนื่องจาก CBT เป็นสิ่งใหม่และคนที่บริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ ชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่พบว่ายังขาดประสบการณ์และความรู้ในการบริหารจัดการ CBT ขาดการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น (Sudthanom, 2017, pp. 28-29)

ที่ผ่านมาจะพบว่า CBT หลายแห่งมักประสบปัญหาในการจัดการอยู่บ่อยๆ กล่าวคือ บางแห่งไม่ค่อยมีนักท่องเที่ยวจนกระทั่งต้องยุติโครงการไปในที่สุด แต่ก็มีหลายแห่งที่พบว่ามีนักท่องเที่ยวขยายตัวอย่างรวดเร็วจนส่งผลกระทบต่อพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืนของชุมชน เนื่องจากชุมชนขาดการจัดการที่ดีและเป็นระบบ อาทิ ปัญหาการทำลายทัศนียภาพ ค่าครองชีพในชุมชนสูงขึ้น วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนไปและสูญเสียความเป็นตัวตนหรือเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ชุมชนมีการบริหารจัดการที่ไม่สามารถควบคุมและให้บริการนักท่องเที่ยวได้ทั่วถึง ชุมชนมีการกระจายรายได้ที่ไม่ทั่วถึง และเกิดการแย่งชิงการเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งภายในชุมชนด้วยกันเอง รวมทั้งคนภายนอกที่เข้ามาลงทุนเพื่อหวังประโยชน์ ซึ่งทั้งหมดนี้ส่งผลให้ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนตกอยู่ในสถานการณ์เลวร้ายมากขึ้น (Janjira, 2017, pp. 142-154; Komain & Thongphon, 2013)

CBT ที่สนใจศึกษาครั้งนี้ เป็นการท่องเที่ยวป่าชายเลนแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ในจังหวัดทางภาคใต้ CBT แห่งนี้แม้ประสบความสำเร็จจนได้รับรางวัลระดับชาติเป็นจำนวนมาก แต่ขณะเดียวกันกลับมีปัญหาด้านการบริหารจัดการที่สำคัญในหลายๆ ด้าน เนื่องจาก CBT ของชุมชนป่าชายเลนดังกล่าวนี้ยังไม่ได้มีการวางโครงสร้างองค์กรที่มีประสิทธิภาพ ไม่มีการวางแผนงานที่เป็นระบบ ทั้งด้านแผนการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยว แผนสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน แผนการสร้างรายได้ในชุมชนอย่างทั่วถึงที่เชื่อมโยงกับการกระจายงานการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ และแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน เป็นต้น ส่งผลให้การดำเนินงานเน้นแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า และยังไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ส่งผลให้สมาชิกขาดความเข้าใจในการทำงานร่วมกัน ไม่มีการเชื่อมโยงกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบและนำไปสู่การบริการท่องเที่ยวที่ไม่ทั่วถึงทุกกิจกรรมในชุมชน

ปัญหาการบริหารจัดการดังกล่าว เป็นปัญหาที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ช่วงการก่อตั้ง CBT จนถึงปัจจุบัน ทำให้ชุมชนได้สะท้อนบทเรียนจากประสบการณ์และตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะปัญหาหลัก คือ การบริหารจัดการที่ไม่มีการวางแผนอย่างเป็นระบบ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยร่วมกับคณะกรรมการ CBT ของชุมชนดังกล่าว จึงมีความสนใจที่จะหาแนวทางพัฒนาการบริหารจัดการ CBT ให้มีความเป็นระบบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีทิศทางการดำเนินงานที่ชัดเจน และก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะสำหรับเป็นแนวคิดในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีชุมชนป่าชายเลนแห่งหนึ่งในภาคใต้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research – PAR) โดยมุ่งศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการจัดการ CBT และค้นหาแนวทางการจัดการ CBT เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ได้มีการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นสร้างการเรียนรู้ให้แก่นักท่องเที่ยวที่ได้เข้ามาสัมผัสกับธรรมชาติ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมท้องถิ่น จะเห็นได้ว่า CBT จะให้ความสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยว ซึ่งมีความแตกต่างกับการท่องเที่ยวกระแสหลัก (Mass Tourism) ที่มุ่งเน้นความบันเทิงเป็นสำคัญ ทั้งนี้การดำเนินการ CBT จะต้องไม่มุ่งเน้นผลประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องคำนึงถึงความสมดุลทางด้านการ

พัฒนาสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นสำคัญด้วย พร้อมกันนี้การบริหารจัดการท่องเที่ยว จะต้องจัดการโดยคนในชุมชน โดยสมาชิกมีส่วนร่วม ทั้งร่วมคิด ร่วมดำเนินงาน และร่วมรับประโยชน์ อันจะส่งผลให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ภายในชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งแบ่งส่วนของรายได้ไปทำกิจกรรมการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย (Somsak, 2018, pp. 9-13; Thosaphon, 2017, pp 2-4)

2. แนวคิดการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน การจัดการ CBT นั้น ชาวบ้านในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดทิศทางในการส่งเสริมความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชนตนเอง ทั้งด้านสังคม/วัฒนธรรมและด้านสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ชุมชนจะต้องเป็นผู้กำหนดให้เกิดรายได้และการกระจายรายได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยการจัดการท่องเที่ยวจะมีองค์ประกอบสำคัญ 5 ด้าน ดังนี้ 1) สิ่งอำนวยความสะดวก 2) คณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน (การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ) 3) กิจกรรมการท่องเที่ยวและกระบวนการเรียนรู้ 4) การมีส่วนร่วม 5) ที่พักอาศัยหรือโฮมสเตย์ (Massupha, 2015, pp. 42-46; Nathaphach, 2017, pp. 56-73)

3. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดที่แตกต่างไปจากการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุลใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม โดยทั้ง 3 ด้านนี้จะมีการหนุนเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เมื่อเศรษฐกิจมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น จะส่งผลให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในขณะเดียวกันก็นำไปสู่การปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น พร้อมกันนี้ยังมีเสาที่ 4 เพิ่มเติมเพื่อให้การพัฒนามีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้นในการขับเคลื่อน CBT คือ การมุ่งเน้นกระบวนการบริหารจัดการที่จะนำไปสู่ความสมดุลและยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืนนั้น เป็นกระบวนการที่มีลักษณะเป็นองค์รวม ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ส่วนตัวไปพร้อมกับผลประโยชน์ของส่วนรวม (Somsak, 2018, pp. 485)

4. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research: PAR) เป็นการวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน ตั้งแต่การร่วมคิดค้นปัญหาชุมชน กำหนดโจทย์วิจัย เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ วางแผน ตัดสินใจ ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน เพื่อให้เกิดการตั้งศักยภาพและเสริมพลังชุมชนในการพัฒนาและสามารถแก้ไขปัญหาต่อได้อย่างต่อเนื่อง โดยสิ่งสำคัญของ PAR คือ “กระบวนการ” ที่นำไปสู่การปฏิบัติ และการนำผลปฏิบัติไปปรับความรู้อย่างต่อเนื่อง หรือเรียกว่า “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งความรู้ที่ได้นั้น จะส่งผลให้ชาวบ้านพัฒนาชุมชนของตนให้กลายเป็นองค์การแห่งการเรียนรู้ที่มีความเข้มแข็ง มีการตัดสินใจบนฐานข้อมูล

และสามารถปฏิบัติการแก้ไขปัญหาได้อย่างครอบคลุมในทุกด้าน (Amawasi & pimpon, 2017, pp. 193; Uthit, 2018, pp. 244)

จากการศึกษาแนวคิดทั้ง 4 ได้นำมาเป็นแนวทางพื้นฐานสำหรับการวิจัยครั้งนี้ กล่าวคือ การมุ่งเน้นวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของการจัดการ CBT ที่ประกอบไปด้วย สิ่งอำนวยความสะดวก กระบวนการการทอเกี่ยวโดยชุมชน (การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ) กิจกรรมการทอเกี่ยวและกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และ ที่พักอาศัย (โฮมสเตย์) รวมทั้งการวิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนา CBT ที่มีความสอดคล้องกับหลักการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการบริหารจัดการ

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีพื้นที่การวิจัย คือ ชุมชนป่าชายเลนแห่งหนึ่ง ในจังหวัดแถบภาคใต้ ผู้วิจัยใช้ระยะเวลาในการวิจัยทั้งหมด 1 ปี ตั้งแต่เดือนมกราคม 2563 จนถึงเดือนธันวาคม 2563 เป็นการวิจัยที่เน้นเทคนิคกระบวนการสนทนากลุ่ม การจัดเวทีเชิงปฏิบัติการ การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์ ซึ่งสามารถอธิบายกระบวนการวิจัย ได้ดังต่อไปนี้

1) การเตรียมความพร้อมก่อนการวิจัย ด้านพื้นที่ คน และข้อมูล ซึ่งกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้เป็นการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการทอเกี่ยวโดยชุมชนป่าชายเลน ประกอบด้วย คณะกรรมการหรือแกนนำการจัดการ CBT ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ผู้เชี่ยวชาญการทอเกี่ยวโดยชุมชน เครือข่ายการทอเกี่ยวโดยชุมชน และหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ไปทำการแนะนำตัว ชี้แจงทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์และแนวทางในการทำวิจัย เพื่อสร้างความร่วมมือและความเข้าใจร่วมกันในการวิจัยแบบ PAR ในพื้นที่

2) การพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนและคณะกรรมการ CBT พร้อมทั้งการกำหนดแผนแนวทางในการศึกษาวิจัยร่วมกัน โดยผู้วิจัยใช้การจัดเวทีเชิงปฏิบัติการ และการสัมภาษณ์เชิงลึก

3) การร่วมออกแบบเครื่องมือ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวางแผนปฏิบัติการวิจัย ร่วมกับชุมชนและคณะกรรมการ CBT โดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม และการจัดเวทีเชิงปฏิบัติการ ซึ่งการออกแบบเครื่องมือจะมีการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาการทอเกี่ยวโดยชุมชนและมีการปฏิบัติในพื้นที่จริง เพื่อออกแบบปรับปรุงเครื่องมือให้เหมาะสมสอดคล้องกับการดำเนินกระบวนการในบริบทของพื้นที่ชุมชนป่าชายเลนแห่งนี้

4) การเก็บรวบรวมข้อมูลตามแผนปฏิบัติการ ได้แก่ ข้อมูลทุนชุมชนด้านสังคม/วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ ข้อมูลการจัดการ CBT การวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนแนวทางการพัฒนา

ระบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงยุทธศาสตร์ โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล และการสนทนากลุ่ม

5) การนำแผนการพัฒนาเชิงยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติและประเมินผล พร้อมทั้งติดตามกระบวนการปฏิบัติ ทบทวนและวางแผนปรับปรุง เพื่อให้เกิดการกระตุ้นการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาระบบการจัดการ CBT อย่างต่อเนื่อง โดยชาวบ้านเป็นแกนหลักในการดำเนินงาน

6) การจัดกระบวนการคืนข้อมูลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยการให้ผู้เชี่ยวชาญด้าน CBT เข้ามีส่วนร่วมในการรับฟังการคืนข้อมูลการวิจัยและร่วมเสนอแนะการพัฒนาแนวทางร่วมกัน เพื่อจะได้เป็นแนวทางในการปรับปรุงเกี่ยวกับการจัดการกระบวนการพัฒนาในอนาคตต่อไป

ผลการวิจัย

ข้อมูลพื้นฐานชุมชนป่าชายเลนที่ศึกษา

CBT ป่าชายเลนที่ศึกษา ตั้งอยู่ในจังหวัดแห่งหนึ่งในภาคใต้ เป็นชุมชนริมฝั่งทะเลอ่าวไทย ที่มีป่าชายเลนเป็นแหล่งธรรมชาติในชุมชนและมีอ่าวทองคำหรือทะเลบริเวณชายฝั่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ จนกลายเป็นแหล่งอาหารที่ดีของจังหวัด ชุมชนป่าชายเลนแห่งนี้มีประชากรทั้งหมด 2,100 คน จำนวน 525 ครัวเรือน ชาวบ้านทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด ดังจะเห็นได้จากการประกอบพิธีทางศาสนา การดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ทั้งด้านอาหาร การแต่งกาย หรือแม้แต่ประเพณีและวัฒนธรรมในชุมชนก็มีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่เหนียวแน่น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างสม่ำเสมอ ส่งผลให้คนในชุมชนมักจะมีการรวมกลุ่ม เพื่อพบปะพูดคุยกันอย่างต่อเนื่อง และเกิดการตั้งวงเสวนาเล็ก ๆ ในชุมชน ตามร้านอาหาร หรือร้านน้ำชาบริเวณร่องเรือของชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน พวกเขาส่วนใหญ่มีอาชีพทำประมงชายฝั่งทะเล ซึ่งในทุก ๆ เช้าจะมีเรือประมงของชาวบ้านกลับเข้าฝั่งพร้อมกับอาหารทะเลสดมาขายที่บริเวณท่าเรือ ทำให้ท่าเรือแห่งนี้กลายเป็นตลาดอาหารทะเลสดเล็ก ๆ ของชุมชนไปโดยปริยาย สำหรับการออกเรือประมงของชาวบ้านจะมี 3 ช่วงฤดูกาล กล่าวคือ ช่วงฤดูออกเรือประมง (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม) ชาวบ้านจะมีรายได้ดี ส่วนฤดูปลาวางไข่ (มิถุนายน-กันยายน) จะมีการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ชาวบ้านจะมีรายได้ช่วงนี้ระดับปานกลางเพราะชุมชนมีระเบียบในการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ คือ งดหรือชะลอการจับปูไข่และจับปลาในช่วงดังกล่าว แต่หากปูไข่หรือปลาไข่ติดอวนประมงมา จะต้องนำไปปล่อยลงทะเลในแหล่งอนุรักษ์ของชุมชน สำหรับช่วงฤดูมรสุม (พฤศจิกายน-มกราคม) ชาวบ้านจะว่างงาน

เนื่องจากไม่สามารถออกเรือประมงได้ อันส่งผลให้เกิดปัญหารายได้ที่ขาดความมั่นคง และชาวบ้านบางส่วนพยายามสร้างรายได้เพิ่มขึ้นจากการออกไปทำงานต่างถิ่น

การจัดตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนป่าชายเลน

ชุมชนที่ศึกษาแห่งนี้ ได้ริเริ่มจัดตั้ง CBT ในปี 2556 โดยชาวบ้านบางคนที่มีความมุ่งมั่นและแรงบันดาลใจที่ต้องการพัฒนาชุมชนป่าชายเลนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบโฮมสเตย์ ที่สามารถอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกับสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน รวมทั้งการรักษาวิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนให้ยั่งยืน ซึ่งสามารถจำแนกการก่อตั้ง CBT ออกเป็น 4 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 การก่อรูปทางความคิด จากเดิมที่ชาวบ้านในชุมชนป่าชายเลนแห่งนี้มีรายได้ที่ดีจากการประกอบอาชีพประมงชายฝั่ง แต่เมื่อมีเรือประมงพาณิชย์เข้ามาลากอวนกลางทะเลในช่วงทศวรรษ 2540s ส่งผลให้จำนวนสัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็ว ผลที่เกิดกับชาวบ้านก็คือ พวกเขาจะต้องใช้เวลาในการออกเรือประมงที่ห่างไกลชายฝั่งมากขึ้น มีการใช้ต้นทุนออกเรือประมงแต่ละครั้งเพิ่มมากขึ้น เช่น ค่าน้ำมันที่แพง และเพิ่มปริมาณการใช้มากกว่าเดิม เป็นต้น พร้อมกันนี้ชาวบ้านยังต้องเผชิญกับปัญหาดูมรสุ่มที่ไม่สามารถออกเรือประมงได้ จึงทำให้ชาวบ้านมีรายได้ลดลงและเริ่มมีการกู้ยืมเงินนอกระบบมากขึ้น

ด้วยเหตุนี้ในปี 2555 ได้มีชาวบ้านในชุมชน คือ นายเลาะ (นามสมมติ) เป็นผู้กระตุ้นและชักชวนคนในชุมชนที่มีแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าชายเลนเข้ามาร่วมกันทำ CBT ซึ่งแรงจูงใจในการก่อรูปทางความคิด มาจากความต้องการแก้ไขปัญหานี้สินและการว่างงาน นอกจากนี้ยังตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ทำให้เกิดแนวคิดการรวมกลุ่มเพื่อขับเคลื่อน CBT ภายในชุมชนแห่งนี้

ช่วงที่ 2 การริเริ่มจัดตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชน เริ่มต้นเมื่อปี 2556 โดยการรวมกลุ่มคนในชุมชนที่สนใจเข้าร่วมเครือข่ายการท่องเที่ยว ซึ่งในช่วงแรกมีจำนวน 10 คน ได้แก่ กลุ่มเรือประมงและสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน พร้อมกันนี้ได้มีการพัฒนาพื้นที่การท่องเที่ยวให้มีความพร้อมในการรองรับนักท่องเที่ยว อาทิ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน การพัฒนาศูนย์กลางบริการท่องเที่ยว และการสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวหลักในชุมชน ได้แก่ 1) จิบกาแฟ แลหวัน^c เป็นกิจกรรมที่พานักท่องเที่ยวไปนั่งจิบกาแฟ และทานอาหารเช้ากลางทะเลในช่วงเวลาเช้าตรู่เพื่อชมพระอาทิตย์ขึ้น 2) สปาโคลนทะเล เป็นกิจกรรมกลางทะเล โดยการนำโคลนจากใต้ทะเลที่มีเนื้อเนียนละเอียด มาพอกตามตัว และสามารถนำมานวดตามร่างกายเพื่อผ่อนคลาย 3) ปลุกป่าชายเลน เป็นการนำต้นกล้าโกงกางจากชาวบ้านและโรงเรียนเพาะพันธุ์ของชุมชนไปปลูกในบริเวณป่าชายเลนที่งอกออกไปสู่ทะเล และมีการสาธิตการเก็บใบโกงกางมาประกอบอาหาร (ที่เรียกว่า เมนูใบโกงกางทอดกุ้งทะเลปูระ) 4) การทานบุฟเฟ่ต์อาหารกลางวัน

^c แลหวัน หมายถึง มองท้องฟ้า

ข้าวมันโคลนทะเล ซึ่งเป็นข้าวที่หุงรวมกับดีหมักกระตอง ทานคู่กับเมนูใบโงะกางทอดกุ้งทะเล (การนำใบโงะกางไปชุบแป้งทอด) โดยทานร่วมกับอาหารประจำถิ่นภาคใต้อื่นๆ อาทิ แกงเหลืองปลาทุเลา ปลากระบอกทอด เป็นต้น และ 5) กิจกรรมฐานการเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพในชุมชน จะเป็นกิจกรรมเรียนรู้กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนที่น่าสนใจ รวมทั้งการนั่งรถซาเล้งเที่ยวชมวิถีชีวิตชุมชนไปพร้อมๆ กัน

ช่วงที่ 3 การยกระดับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นช่วงที่มีการพัฒนาศักยภาพของ CBT ได้แก่ การพัฒนาโฮมสเตย์ เพื่อยกระดับการบริการให้มีคุณภาพและตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ พร้อมกับมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติของชุมชน อาทิ สบู่โคลน สครับโคลน มากส์หน้าโคลน โลชั่นใบโงะกาง เป็นต้น อีกทั้งยังส่งเสริมให้สมาชิกในกลุ่มได้ศึกษาเรียนรู้และอบรมทักษะความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการประกอบการ CBT และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อนำมาใช้ต่อยอดการพัฒนาชุมชนต่อไป

นอกจากนี้ ชุมชนยังมีการพัฒนาสื่อเพื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของตน อาทิ รายการท่องเที่ยวคู่เลิฟทะเลอนทัวร์ รายการท่องเที่ยวเก้ไกส์ไต้ล็กซิ่ง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ CBT แห่งนี้เป็นที่รู้จักมากขึ้นและมีการติดต่อเพื่อเข้ามาท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งถือเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ช่วงที่ 4 การตระหนักถึงปัญหาและต้องการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนด้วยการพึ่งตัวเอง เป็นช่วงที่ชุมชนต้องการวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวของพวกตน โดยมีการจัดกลุ่มพูดคุยเพื่อทบทวนรูปแบบการดำเนินงาน ทั้งที่ประสบความสำเร็จและปัญหา/อุปสรรคที่พบตลอดระยะเวลา 8 ปี พวกเขาต้องการวางแผนการดำเนินงานที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น เพราะการดำเนินงานที่ผ่านมามุ่งไปที่ความสำเร็จในการท่องเที่ยวเป็นหลัก ทำให้ปัจจุบัน CBT แห่งนี้ยังขาดการวางแผนการบริหารจัดการที่ชัดเจนและเป็นระบบ

โดยก่อนที่นักวิจัยจะลงพื้นที่นั้น ชุมชนได้ตั้งคำขวัญสำหรับให้บริการแก่นักท่องเที่ยวไว้ดังนี้ “การให้นักท่องเที่ยวมีความสุขมากที่สุด” พวกเขาให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติตามคำขวัญดังกล่าวอย่างจริงจัง เพื่อให้บริการที่ตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวมากที่สุด โดยกำหนดโปรแกรมการท่องเที่ยวไว้ 2 รูปแบบ คือ 1) “โปรแกรมท่องเที่ยว 1 วัน” และ 2) “โปรแกรมท่องเที่ยว 1 วัน 2 คืน” ส่วนใหญ่แล้วนักท่องเที่ยวจะนิยมทำกิจกรรมจิบกาแฟ แลหวัน กิจกรรมสปาโคลนกลางทะเล ปูกล้วยทอด และทานอาหารกลางวันข้าวมันโคลนทะเล ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดใช้เวลาในการดำเนินการตั้งแต่ 5.00 น.-13.00 น. ในขณะที่กิจกรรมอื่นๆ ไม่เป็นที่น่าสนใจของนักท่องเที่ยว ส่งผลให้ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวเลือกใช้บริการในโปรแกรม 1 วัน ในขณะที่โฮมสเตย์และฐานการเรียนรู้อื่นๆ มักไม่เป็นที่

นิยม ผลที่เกิดขึ้นก็คือ กิจกรรม CBT กระจุกตัวในพื้นที่เดียว คือ ศูนย์กลางบริการ โดยชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการดำเนินงานมีจำนวนจำกัด และขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการ CBT แห่งนี้ ได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวและมีความพยายามไม่ให้ CBT ของพวกตนเกิดผลกระทบเชิงลบต่อชุมชน พร้อมๆ กับพยายามผลักดันให้การท่องเที่ยวเกิดผลเชิงบวกมากที่สุด ทั้งด้านเศรษฐกิจที่จะสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ด้านสังคมที่จะส่งเสริมวิถีชีวิตและวัฒนธรรม และด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อให้การท่องเที่ยวได้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน อันส่งผลให้ชาวบ้านและคณะกรรมการ CBT ให้ความร่วมมือกับการวิจัย PAR ในครั้งนี้อย่างจริงจัง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมกับชาวบ้านในการวิเคราะห์ปัญหาและการวางแผนยุทธศาสตร์ร่วมกัน โดยผู้วิจัยวางบทบาทเป็นผู้เอื้อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วม (Facilitator) และกระตุ้นการแลกเปลี่ยนของชุมชน/เครือข่าย ซึ่งมีกระบวนการดำเนินงานดังต่อไปนี้

ช่วงที่ 1 การวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีกิจกรรมสำคัญ ดังนี้ 1) การสนทนาเพื่อระบุปัญหาและการพัฒนาประเด็นการวิจัย 2) การออกแบบกระบวนการวิจัย 3) การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและการวางแผนยุทธศาสตร์การจัดการ CBT โดยใช้กิจกรรมสำคัญ คือ การสนทนากลุ่มกับชุมชนและจัดเวทีการประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อระดมปัญหาและแนวทางการพัฒนา

ผลสรุปจากการวิเคราะห์ปัญหา/อุปสรรคของการจัดการ CBT พบว่ามีปัญหาสำคัญ คือ องค์การขาดการวางแผนประจำปีอย่างเป็นระบบ รวมทั้งขาดการจัดโครงสร้างองค์การที่มีประสิทธิภาพ ส่งผลต่อความเข้าใจในการปฏิบัติงานตามบทบาทร่วมกัน ขาดการเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดการให้บริการอย่างเป็นระบบ และขาดการแผนงานเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

ทั้งนี้จากปัญหาที่พบ ได้นำมาสู่กิจกรรมการวิเคราะห์แนวทางในการจัดการเชิงยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาการบริหารจัดการ CBT ซึ่งผู้เข้าร่วมได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมกัน เพื่อสร้างเป้าหมายแห่งอนาคตที่จะนำไปสู่การพัฒนาาร่วมกัน คือ “การจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนมีส่วนร่วม ให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้และส่งเสริมการพัฒนาชุมชนที่สมดุลและยั่งยืน” นอกจากนี้ยังได้กำหนดแผนยุทธศาสตร์สำหรับการพัฒนารวมทั้งสิ้น 5 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและพัฒนาบุคลากรของ CBT 2) การยกระดับการพัฒนาสินค้าและการบริการกิจกรรมการท่องเที่ยว 3) สร้างความร่วมมือในการ

จัดการ CBT 4) ส่งเสริมการตลาดเชิงรุก CBT อย่างสร้างสรรค์ และ 5) การสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน และภาคีเครือข่าย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน

ช่วงที่ 2 การนำแผนยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติ เริ่มต้นจากการคัดเลือกแผนยุทธศาสตร์ร่วมกันของชุมชนเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ โดยหลักเกณฑ์ในการพิจารณา ได้แก่ เป็นแผนยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญและควรนำไปปฏิบัติอย่างเร่งด่วน และในการนำไปปฏิบัตินั้นสมาชิกจะต้องมีความพร้อมด้วย รวมทั้งได้มีการกำหนดวิธีการในการประเมินผล และแนวทางในการนำผลการประเมินไปสู่การปรับปรุงแก้ไขสำหรับการดำเนินงานในครั้งต่อไป ทั้งนี้จากการคัดเลือกยุทธศาสตร์ร่วมกันของชุมชน ได้มีกิจกรรมที่เลือกปฏิบัติ 2 กิจกรรม ซึ่งอยู่ภายใต้แผนยุทธศาสตร์ที่ 1 (การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและการพัฒนาบุคลากรท้องถิ่นโดยชุมชน) ได้แก่ 1) โครงการออกแบบและพัฒนาโครงสร้างองค์กร 2) โครงการพัฒนาศักยภาพมัคคุเทศก์ในชุมชน

1. โครงการออกแบบและพัฒนาโครงสร้างองค์กร เป็นการวางโครงสร้างองค์กรและการวางแผนการบริหารจัดการ CBT ให้เป็นระบบ มีผู้เข้าร่วม คือ คณะกรรมการและสมาชิกที่ร่วมประกอบการ CBT ซึ่งมีรูปแบบกิจกรรม คือ การสนทนากลุ่มระดมความคิดเห็นและวางแผนร่วมกันตามประเด็นการพัฒนาองค์กร ได้แก่ การกำหนดโครงสร้างองค์กร การแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบออกเป็นฝ่ายต่างๆ รูปแบบการประสานงาน และการวางระบบงานในการบริหารจัดการ CBT

ผลที่เกิดขึ้นจากกิจกรรม ทำให้ CBT ของป่าชายเลนแห่งนี้มีโครงสร้างองค์กรที่เป็นระบบประกอบด้วย คณะกรรมการอำนวยการ คณะกรรมการดำเนินงาน และหัวหน้าฝ่ายต่าง ๆ คือ ฝ่ายประชาสัมพันธ์และรับรองห้องพัก ฝ่ายบ้านพักโฮมสเตย์ ฝ่ายเรือประมง ฝ่ายมัคคุเทศก์ ฝ่ายแม่ครัว ฝ่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน เป็นต้น พร้อมทั้งมีการวางแผนระบบการดำเนินงานที่เน้นการประสานงานระหว่างหัวหน้าฝ่ายต่าง ๆ และการประสาน/กระจายงานจากหัวหน้าฝ่ายไปยังสมาชิกอย่างทั่วถึง มีการประชุมเพื่อวางแผนงานทั้งก่อนและหลังการรับนักท่องเที่ยว มีการประชุมเพื่อกำหนดตารางการรับนักท่องเที่ยวสัปดาห์ละ 1 ครั้ง เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างหัวหน้าฝ่ายต่างๆ รวมทั้งสมาชิกและเครือข่ายในชุมชน ซึ่งจากการดำเนินงานตามแผนดังกล่าว พบว่าได้ส่งผลให้ CBT ของชุมชนแห่งนี้มีการบริหารจัดการที่เป็นระบบมากขึ้นและสร้างความเข้าใจในการทำงานร่วมกันของฝ่ายต่าง ๆ มากขึ้น รวมทั้งมีการเตรียมความพร้อมในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น

2. โครงการพัฒนาศักยภาพมัคคุเทศก์ในชุมชน เนื่องจากกิจกรรมต่างๆ ของ CBT แห่งนี้จำเป็นต้องนั่งเรือออกไปตามแนวป่าทะเล ซึ่งนอกจากมีคนขับเรือหางยาวแล้ว ยังจำเป็นต้องมีมัคคุเทศก์สำหรับให้คำแนะนำและดูแลด้านความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวอีกด้วย แต่ปัญหาที่ชุมชนประสบก็คือยังขาดมัคคุเทศก์ที่มีความรู้ความสามารถเพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันทำให้มี

ความจำเป็นที่จะต้องจัดโครงการดังกล่าวนี้ ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนา มัคคุเทศก์ที่มีคุณภาพ โดยมีมัคคุเทศก์ของชุมชนเป็นวิทยากรในการฝึกอบรม เนื้อหาการอบรมประกอบ ไปด้วย ความสำคัญและบทบาทของมัคคุเทศก์ คุณสมบัติที่ดีของมัคคุเทศก์ กิจกรรมการท่องเที่ยวใน ชุมชน และฝึกปฏิบัติการเป็นมัคคุเทศก์ในชุมชนป่าชายเลน รวมระยะเวลาการฝึกอบรมทั้งสิ้น 1 เดือน พร้อมกับการทบทวนสิ่งที่ต้องเพิ่มเติมหรือแก้ไขเพื่อให้เป็นมัคคุเทศก์ที่มีความรู้ความสามารถในการ ให้บริการได้อย่างมีคุณภาพ

ผลที่เกิดขึ้นจากกิจกรรม พบว่า ผู้เข้าร่วมอบรมได้รับการพัฒนาศักยภาพในการเป็นมัคคุเทศก์ และมีการให้บริการนำเที่ยวแก่นักท่องเที่ยวที่ดีขึ้น มีความกล้าแสดงออกและสามารถสื่อสารด้วยความ มั่นใจและชัดเจนมากขึ้น โดยเน้นการกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและมีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น ปัญหาในการอบรมเกิดจากผู้เข้าร่วมในช่วงต้นมี 10 คน แต่ เนื่องจากการอบรมที่ค่อนข้างยาวนานและแต่ละคนมีติดภารกิจ ทำให้ผู้เข้าร่วมบางคนไม่สามารถเข้าร่วม ได้ทุกครั้ง และบางคนหายไประหว่างทาง ในขณะที่มีผู้เข้าร่วมทุกครั้งจนจบโครงการเพียง 2 คนเท่านั้น โครงการนี้แม้มีประโยชน์อย่างมาก แต่ก็ยังผลิตมัคคุเทศก์ที่มีคุณภาพได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการ ทาง คณะกรรมการฯ จึงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการอบรมมัคคุเทศก์เพิ่มในอนาคต โดยจะหันมา ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนในชุมชนได้ฝึกเป็นมัคคุเทศก์ เพื่อให้เกิดการสร้างงาน และเป็นกำลังสำคัญใน การพัฒนา CBT ของชุมชนต่อไปในอนาคต

สรุปภาพรวมของการดำเนินงานตามกระบวนการวิจัย PAR ส่งผลให้ CBT ของชุมชนแห่งนี้มี การพัฒนาที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านการบริหารจัดการและการบริการที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น พร้อมกับการเสริมพลังชุมชนในการลุกขึ้นมาร่วมกันแก้ปัญหา อย่างไรก็ตามจากผลการพัฒนาที่เกิดขึ้น ยังพบประเด็นที่ต้องปรับปรุงเพิ่มเติมอีกหลายอย่าง อาทิ การดำเนินงาน CBT ของชุมชนแห่งนี้ยังคงเน้น บทบาทของประธานกลุ่มเป็นหลัก ซึ่งตัวประธานเองก็ตระหนักถึงปัญหาและต้องการที่จะลดบทบาทของ ตัวเองลง เพื่อให้สมาชิกและเครือข่ายได้มีส่วนร่วมมากขึ้น นอกจากนี้ยังต้องส่งเสริมให้เครือข่ายในชุมชน พัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวให้น่าสนใจมากขึ้น และต้องการกระจายกิจกรรมการท่องเที่ยวออกไปให้ ทั่วถึงในชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมใน CBT มากขึ้น

นอกจากนี้ ผู้เข้าร่วมวิจัยยังมีแนวคิดที่จะนำโครงการอื่น ๆ ที่อยู่ในแผนยุทธศาสตร์ไปดำเนินงาน เพื่อพัฒนา CBT ของพวกเขาต่อไปอีก ดังนี้ 1) การอบรมมัคคุเทศก์เยาวชน 2) การจัดทำธรรมนูญการ ท่องเที่ยวชุมชนตามวิถีมุสลิม 3) การพัฒนาศักยภาพการบริการโฮมสเตย์ 4) สร้างความร่วมมือกับสมาชิก ในการพัฒนา CBT ที่ปลอดภัย 5) การพัฒนาศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชนท่องเที่ยว 6) การพัฒนาแหล่ง ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เป็นต้น

การอภิปรายผล

แม้ดูเหมือนว่า CBT จะเป็นการท่องเที่ยวที่เรียบง่าย และไม่ใช้สิ่งที่ยากสำหรับการดำเนินงานของชาวบ้าน แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่า CBT เป็นประเด็นที่ซับซ้อน เนื่องจากมีช่องว่างทางวัฒนธรรมระหว่างผู้จัดที่เป็นชาวบ้านในชนบท กับนักท่องเที่ยวที่ส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลางจากเมืองใหญ่ การขาดความรู้ของชาวบ้านในการบริหารจัดการที่เป็นระบบ รวมทั้งหน่วยงานของรัฐที่เข้าไปส่งเสริมเพื่อให้ CBT เป็นแหล่งสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านโดยมิได้เข้าใจถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของพวกเขา ซึ่งปัญหาดังกล่าวส่งผลให้ CBT จำนวนไม่น้อยประสบความล้มเหลวเนื่องจากไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวได้ ในขณะที่บางแห่งที่มีนักท่องเที่ยวเข้าไปใช้บริการจำนวนมากจนก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อชุมชน เนื่องจากการจัดการ CBT ที่ขาดการวางแผนอย่างเป็นระบบ และขาดการเชื่อมโยงกับการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน

เมื่อพิจารณาอย่างรอบคอบ/รอบด้าน จะพบว่า แท้จริงแล้วการจัด CBT เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เนื่องจากสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของผู้เกี่ยวข้องทุกๆ ฝ่าย กล่าวคือ นักท่องเที่ยวจากเมืองใหญ่จำนวนมากจำเป็นต้องการเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน และชาวบ้านที่ต้องการสร้างงานและสร้างรายได้เพิ่มโดยการนำทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนมาใช้ประโยชน์ แต่สิ่งที่นักพัฒนาจะต้องเข้าไปเสริมเพื่อทำให้การจัดการ CBT เกิดจากความร่วมมือของสมาชิกภายในชุมชนอย่างแท้จริง ทั้งร่วมคิด ร่วมดำเนินงาน และร่วมรับประโยชน์ นั้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอเพื่อการพิจารณาดังต่อไปนี้

ประการแรก การมอง CBT บนฐานคิดของ “คลัสเตอร์การท่องเที่ยว” tourism cluster (Porter, 1998, pp. 82; 2000, pp. 22) กล่าวคือ จะต้องพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ของการท่องเที่ยว (โฮมสเตย์ ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ฐานการเรียนรู้ นวดแผนไทย มัคคุเทศก์ การแสดงของนักเรียน บริการเช่าจักรยาน ศาสนสถาน นิเวศป่าชุมชน ชาวบ้านที่มีอาชีพเกษตรกรรม ชาวบ้านที่ทำสินค้าชุมชน ฯลฯ) โดยพิจารณาว่าองค์ประกอบเหล่านี้ต่างพึ่งพิงและหนุนเสริมต่อกันและกัน (complementarities) เนื่องจากทุกๆ องค์ประกอบต่างร่วมกันตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวในด้านต่างๆ ที่แตกต่างกัน แต่เสริมกันในแง่ของการเป็นบริการในแต่ละแง่มุมที่ประกอบเข้าด้วยกันเพื่อร่วมกันสร้างความพึงพอใจในภาพรวมแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งการใช้กรอบแนวคิดคลัสเตอร์ในการมองจะทำให้เกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องส่งเสริมให้มีการขยายองค์ประกอบต่าง ๆ ของคลัสเตอร์ให้ครบถ้วน พัฒนาคุณภาพการให้บริการของแต่ละองค์ประกอบ ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบให้มีการหนุนเสริมต่อกันและกันให้มากยิ่งขึ้น ทั้งการพึ่งพิงต่อกันระหว่างบริการต้นน้ำ-กลางน้ำ-ปลายน้ำ และการให้บริการทางตรง-ทางอ้อมที่เชื่อมโยงต่อกัน

คลัสเตอร์การท่องเที่ยว เป็นแนวคิดที่ทำให้นักพัฒนาได้เล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการชักชวนชาวบ้านให้เข้ามาร่วมประกอบการ CBT กันเป็นจำนวนมากยิ่งขึ้น เพื่อร่วมกันดำเนินงานในองค์ประกอบต่างๆ ที่สามารถขยายตัวออกไปได้อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังทำให้เล็งเห็นถึงความจำเป็นที่องค์ประกอบต่างๆ จะต้องร่วมมือกันอย่างจริงจัง เนื่องจากทุกๆ องค์ประกอบต่างพึ่งพิงต่อกัน โดยความล้มเหลวของบริการจากองค์ประกอบหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อการทำงานของ CBT ในภาพรวมทั้งหมด

ประการที่สอง ชุมชนที่จัดทำ CBT พึงตระหนักว่า ทรัพยากรการท่องเที่ยว (อาทิ ชายหาด ทะเล น้ำตก ทิวทัศน์ที่สวยงาม) แม้เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดึงดูดนักท่องเที่ยว แต่แท้จริงแล้วกิจกรรมการท่องเที่ยวและการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ชุมชนสามารถสร้างขึ้นได้ ดังเช่นชุมชนที่ศึกษาในครั้ง นี้ ได้สร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวขึ้นมาใหม่ (จากที่ไม่เคยมีมาก่อน) ได้แก่ การนำนักท่องเที่ยวนั่งเรือหางยาวแล่นอย่างช้าๆ เพื่อชมตามป่าชายเลน “จิบกาแฟ แลหวั่น” กิจกรรมสปาโคลน กิจกรรมผ้ามัดย้อมโก่งกาง และการพัฒนานวัตกรรมด้านอาหารทะเลในชุมชนที่มีความแปลกใหม่ให้มีความสอดคล้องกับกิจกรรมสปาโคลนทะเล คือ เมนูข้าวมันโคลนทะเลคู่กับใบโก่งกางทอดกุ้งทะเลชุบแป้งทอด นอกจากนี้ CBT ไม่เพียงแต่สร้างความประทับใจให้แก่นักท่องเที่ยวโดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เท่านั้น แต่ยังสามารถทำให้เกิดแรงดึงดูดใจแก่พวกเขาจากรอยยิ้ม การทักทาย อวยชัยของชาวบ้าน รวมทั้งการสะอาด/ร่มรื่น และวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนอีกด้วย การศึกษาครั้งนี้จึงสอดคล้อง สุดถนอม ต้นเจริญ (Sudthanom, 2017, pp. 20) ที่พบว่า ศักยภาพของชุมชนการท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ ระบบสังคมที่คนในชุมชนเข้าใจ และมีทัศนคติที่ดีในการท่องเที่ยวโดยชุมชน ชุมชนสามารถเชื่อมโยงการพัฒนาชุมชนกับการท่องเที่ยวโดยรวมได้ พร้อมกันนี้ยังสอดคล้องกับทศพล มิตรวงศ์ (Thosaphon, 2017, pp. 4) ที่อธิบายถึงการจัดการท่องเที่ยวที่ดีนั้นจะต้องไม่คำนึงถึงแต่เศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องคำนึงถึงความสมดุลในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมด้วยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนร่วมด้วย

ประการที่สาม CBT จะต้องดำเนินการโดยชาวบ้านเป็นหลัก ทั้งในแง่ของการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับประโยชน์ โดย CBT มีการประสานและรับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกได้ ทั้งในส่วนภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ (Somsak, 2018, pp. 8) ซึ่งจากการศึกษาพบว่า CBT ป่าชายเลนแห่งนี้ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในการพัฒนานวัตกรรมเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติของชุมชน การพัฒนาอาหารสร้างสรรค์ การพัฒนาการตลาดท่องเที่ยว และการพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนร่วมกับหน่วยงานภายนอก พร้อมกันนี้ในส่วน of หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้เข้ามาให้การสนับสนุนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก พร้อมกับ

การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนในระดับอำเภอและระดับจังหวัด เพื่อผนวก CBT ของชุมชนแห่งนี้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางการท่องเที่ยวหรือโปรแกรมการท่องเที่ยวของจังหวัด

ประการที่สี่ การวิจัยโดยเครื่องมือ PAR ในครั้งนี้พบว่ามีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา CBT อย่างมาก เนื่องจากจุดอ่อนของหน่วยงานภายนอกที่เข้าไปส่งเสริม CBT ของชาวบ้านที่ผ่านมา ซึ่งมักมีเป้าหมายที่หน่วยงานภายนอกตั้งไว้แล้วล่วงหน้า (เช่น ส่งเสริมการปลูกป่าชายเลน ส่งเสริมฐานการเรียนรู้ ฯลฯ) แม้กิจกรรมเหล่านี้มีประโยชน์ แต่หน่วยงานภายนอกเหล่านั้นมักไม่ให้ความสำคัญกับการค้นหาปัญหาการจัดการ CBT ที่สำคัญและเร่งด่วนอย่างแท้จริง อันส่งผลให้กิจกรรมการพัฒนาไม่สอดคล้องกับปัญหาที่ CBT ประสบอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้ปัญหาสำคัญอันดับต้น ๆ มักถูกมองข้าม ในขณะที่การใช้เครื่องมือ PAR ในครั้งนี้เริ่มต้นจากการให้ชาวบ้านร่วมกันค้นหาปัญหาที่ผ่านมา จัดลำดับความสำคัญของปัญหา วิเคราะห์ถึงสาเหตุและผลกระทบของปัญหา พร้อมกับคัดเลือกปัญหาที่มีความสำคัญ/เร่งด่วนสำหรับนำไปดำเนินการแก้ไข กระบวนการดังกล่าวมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของผู้เป็นเจ้าของปัญหา อันทำให้สามารถแก้ไขปัญหาค้นหาสาเหตุและนำไปสู่การพัฒนา CBT ได้อย่างตรงประเด็นและสอดคล้องกับการพัฒนาที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชุมชนได้มากยิ่งขึ้น การศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับปทุมพร แก้วคำ และคณะ (Phathumpon et al, 2018, pp. 133-149) ที่พบว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน จะก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพคนในชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืน

ประการที่ห้า การจัดทำ CBT ควรดำเนินการไปพร้อมกับ การเสริมพลังชุมชน (community empowerment) โดยผ่านการจัดตั้งวงเสวนาในระดับต่างๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ วิเคราะห์ปัญหา พร้อมกับค้นหาแนวทางในการแก้ไขปรับปรุง มีการนำแนวทางดังกล่าวไปปฏิบัติ การประเมินผล และการนำผลการประเมินไปปรับปรุง กลุ่มเสวนาดังกล่าวควรดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เช่น สัปดาห์ละครั้ง เป็นต้น สอดคล้องกับ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (Somsak, 2018, pp. 10) ที่พบว่า การแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่องนอกจากเป็นการเสริมสร้างองค์การแห่งการเรียนรู้แล้ว ยังทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นในตัวเอง เนื่องจากเป็นกระบวนการที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสในการพัฒนาทักษะในการคิดวิเคราะห์ และนำเสนอปัญหา รวมทั้งเชื่อมั่นในการดำเนินงานด้วยความมุ่งมั่น เพื่อให้เกิดความสำเร็จ ซึ่งในระยะยาวจะส่งผลให้เกิดการเสริมพลังชุมชน จนกลายเป็นชุมชนเข้มแข็งในที่สุด

สรุปและข้อเสนอแนะ

1. สรุปผลการวิจัย การจัดตั้ง CBT ป่าชายเลนในภาคใต้ที่ศึกษาในครั้งนี้ ได้ดำเนินการมาเป็นระยะเวลากว่า 8 ปี ที่มีการดำเนินงานโดยมุ่งเน้นการสร้างความสุขและความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวเป็น

หลัก ทำให้ชุมชนป่าชายเลนแห่งนี้ประสบความสำเร็จในการด้านเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นชุมชนท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียง ได้รับรางวัลระดับชาติหลายรางวัล และมีหน่วยงานภายนอกต่าง ๆ เข้าไปให้การสนับสนุนอย่างมากมาย นอกจากนี้ชุมชนป่าชายเลนยังมีการนำรายได้ส่วนหนึ่งที่ได้รับจาก CBT ไปใช้ในการทำกิจกรรมเพื่อสังคม อาทิ กิจกรรมวันเด็กในชุมชนป่าชายเลน การช่วยเหลือเด็กที่ยากไร้และลำบาก หรือการช่วยเหลือผู้ประสบภัยต่าง ๆ ในพื้นที่ชุมชนป่าชายเลนและชุมชนใกล้เคียง

จนถึงปี 2563 คณะกรรมการ CBT และสมาชิกที่สนใจ ได้มีการร่วมทบทวนทิศทางการพัฒนา และการจัด CBT ที่ผ่านมาโดยผ่านการทำวิจัย PAR ร่วมกับผู้วิจัย ทำให้เกิดการสะท้อนถึงปัญหาการจัดการท่องเที่ยวที่ปรากฏเด่นชัด คือ การจัดการ CBT ที่มุ่งแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า และขาดความเป็นระบบ ส่งผลให้เกิดการบริการท่องเที่ยวที่ไม่มีประสิทธิภาพและขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชุมชนการท่องเที่ยวได้มีการตระหนักถึงแนวทางในการแก้ปัญหาที่จริงจังมากขึ้น จนนำมาสู่การจัดทำแผนเชิงยุทธศาสตร์ ภายใต้วิสัยทัศน์ที่ว่า: “การท่องเที่ยวที่ชุมชนมีส่วนร่วม ให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้และส่งเสริมการพัฒนาชุมชนที่สมดุลและยั่งยืน” โดยแผนดังกล่าวประกอบด้วย 5 ยุทธศาสตร์ หลังจากนั้นมีการคัดเลือกกลยุทธ์ที่สำคัญ แรงจูงใจ และชุมชนมีความพร้อม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติในการพัฒนา CBT ซึ่งคาดว่าจะส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนที่ครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม/วัฒนธรรม และด้านสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะ

2.1 ข้อเสนอแนะต่อการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนป่าชายเลน คือ คณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนและสมาชิกการท่องเที่ยวในชุมชน จะต้องตระหนักและให้ความสำคัญกับการวางแผนการดำเนินงานการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ เน้นสำคัญด้านการวางแผนดึงดูดชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว โดยการเชื่อมโยงกิจกรรมการท่องเที่ยวให้กระจายสู่ชุมชน อาทิ ชาวบ้านในชุมชนมีการทำบ้านพักโฮมสเตย์เพิ่มขึ้น มีการรวมกลุ่มพัฒนาศักยภาพชาวบ้านที่สนใจנדสพาโคลนเพื่อการบริการนักท่องเที่ยว มีกิจกรรมการแสดงพื้นถิ่นได้ของเยาวชนในชุมชน มีการสร้างกิจกรรมท่องเที่ยวใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นจากวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน เช่น การตกปลาหมึกกลางทะเล และการทำอาหารท้องถิ่นได้ เป็นต้น พร้อมกันนี้ยังให้ความสำคัญกับการประสานงานที่เป็นระบบผ่านตัวแทนแต่ละฝ่ายเพื่อให้เกิดการกระจายงานอย่างทั่วถึงและชัดเจนมากขึ้น

2.2 ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ หน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุนการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ควรวางบทบาทในฐานะพี่เลี้ยง ที่คอยให้คำปรึกษา และสนับสนุนการพัฒนาในรูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ที่คิด ริเริ่มการพัฒนาด้วยตัวเองการทำงานร่วมกับชุมชน

จึงควรเน้นในการสนับสนุนแนวคิดและทุนเสริมการพัฒนา พร้อมทั้งมีการติดตาม ประเมิน ตรวจสอบ และปรับปรุงร่วมกันกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาสูงสุด

2.3 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป คือ ศึกษาการนำแผนยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติในการพัฒนาระบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้ครบทุกแผนงาน เพื่อการพัฒนาและปรับปรุงแผนอย่างต่อเนื่องและเป็นการทบทวนแผนการพัฒนาในทุกปีของชุมชนป่าชายเลน พร้อมทั้งยังเป็นการตรวจสอบว่าหากนำรูปแบบนี้ไปใช้กับชุมชนอื่น ๆ จะมีข้อจำกัด จุดเด่น จุดด้อย อย่างไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

- Ampansirirat, A & Vongchaiya, P. (2017). Participatory Action Research: Key Characteristics and Application for Community (In Thai). *Humanity and Social Science Journal*, 26(6), 193-200.
- Development Administration Organization for Sustainable Tourism in Special Areas. (2018). *Sustainable Community-based Tourism*. Retrieved March 6, 2021 from <https://www.tatreviewmagazine.com/article/cbt-thailand/>.
- Grassroots Economy, Business and Economic Research Center. (2018). Community-based Tourism. Grassroots Economy, Business and Economic Research Center, Savings Bank.
- Institute of Community-Based Tourism. (2017). *Advantages for Community*. Retrieved July 11, 2019 from www.cbt-j.or.th.
- Aksonphim, J. (2017). Strategic Management of Sustainable Community-Based Tourism in Nakhonratchasima Province. *VRU Research and Development Journal*, 12(2), p. 142-154.
- Kanthavathira-a-ri Naiphinit.K & Phomsaka Na Sakonnakhon.T. (2017). Problems and Obstacles Effecting to Tourism Management in Mueang Khonkhan (In Thai), [Abstract] Research Article for the Fourth Academic Seminar in Hatyai.
- Manphatthana Foundation. (2019). Linkage to Practice for Sustainable Development in Thailand (In Thai). Bangkok: S. Phichit Publishing.
- Nimbunjach, M. (2015). Study of Tourism Components and Community Participation for Sustainable Eco-Tourism in Sannokwua (Kawlaem Natural Park) (In Thai). (Master Degree Thesis). Silpakorn University, Bangkok.

- Manirot, N. (2017). Community-Based Tourism Management. *Journal of International Thai Tourism*, 13(2), p. 30-32.
- Chanthapakul, N. & Sangraksa, N. (2013). A Study of Cultural Tourism Capacity of HuaKaojin Community. *Academic Service Journal*, 24(2), p. 143-156.
- Kaokam.P. et al., (2018). Community-Based in Honghaeng Community. *Journal of Dusit Thani College Journal*, 12(3), p. 133-149.
- Porter, Michael E. (1998). 'Cluster and the New Economics of Competition', Harvard Business Review, November-December, p.77-90.
- Porter, Michael E. (2000). 'Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy', *Economic Development Quarterly*, Vol.14, No.1.
- Samukkethum, S. (2018). Applying the Sufficiency Economy Philosophy for Sustainable Development of Community-based Tourism (in Thai), Center of Sufficiency Economy Philosophy and Sustainable Development, National Institute of Development Administration, Bangkok.
- Samukkethum, S. (2018). Good Governance and Social Responsibility (in Thai). National Institute of Development Administration, Bangkok.
- Tancharoen, S. (2017). Community-Based Tourism for Sustainable Tourism Development of Bangkonti Community in Samutsongkhram Province. *Journal of International and Thai Tourism*, 13(2), p. 1-24.
- Mitwong, T. (2017). Cultural Tourism Development of Bangnamphueng Community Samulprakarn Province (In Thai), (Master Degree Thesis). National Institute of Development Administration, Bangkok.
- Thahom, U. (2018). Sustainable Development (In Thai). Faculty of Humanity and Social Science, Buriram Rajabhat University.